

УДК

94:305-055.2(497.11)"1941/1944"

DOI

10.18485/KNJIZ.2015.1.4

Љубинка Шкодрић
Архив Србије, Београд

Оригинални научни чланак

**УЧЕШЋЕ ЖЕНА
У
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИМ ОДРЕДИМА У СРБИЈИ
1941–1944**

Одзив и учешће жена у народноослободилачким одредима били су велики, неочекивани и непланирани од стране комунистичког вођства. За разлику од осталих крајева Југославије, партизанским одредима у Србији углавном су приступале образоване младе жене које су већ биле ангажоване у комунистичкој организацији, а при томе и животно угрожене услед своје оријентације. Њих је мотивисала борба за слободу, док је свест о обећаној еманципацији постојала, али није имала пресудну улогу. Значајан број жена прикључио се устанку 1941, али су након његовог слома многе биле одбачене и препуштене страдању. Ступање жена у одреде је значајно смањено током 1942. Током 1944. опада број жена које се прикључују одредима, а 1945. долази до њихове масовне демобилизације. Иако краткотрајна, активност жена у партизанским јединицама оставила је значајан траг, а њихов пријем, осим обезбеђивања додатне људске снаге, послужио је и за потврду предратног залагања за равноправност од стране комунистичког покрета.

Кључне речи: жене, комунизам, народноослободилачки покрет, Други светски рат, Србија.

Иако је у прошлости постојало више случајева појединачног учешћа жена у војним одредима, ти случајеви нису представљали устаљену праксу, већ изоловане примере, али су поред тога негирали тезу о мирољубивом женском карактеру и сведочили да су жене, као и мушкарци, кадре да врше организовано насиље.¹ Током Првог светског рата у многим земљама су уведене женске војне службе, али су оне углавном по окончању сукоба распуштене. У Великој Британији су женски помоћни одреди уведени поново 1938. године, а у САД тек 1941, непосредно пре ступања у рат. Током Другог светског рата око 800.000 совјетских, 500.000 британских и 200.000 америчких жена служило је углавном у помоћним војним одредима.²

У Совјетском Савезу су под војну обавезу потпадали само мушкарци, а жене су примане у одреде као добровољци, али су за разлику од жена у другим земљама биле ангажоване и у борачким редовима. Мада су совјетске жене на почетку рата примане у војску највише као санитетско особље, временом су те границе избледеле, чак су и болничарке носиле оружје, а значај жена је порастао услед недостатка мушкараца. У совјетској армији се око 120.000 жена борило у првим борбеним линијама.³ Највећи степен учешћа жена забележен је 1943. када су чиниле осам одсто совјетских оружаних снага.⁴

Совјетска пропаганда је нарочито истицала примере женског учешћа у партизанском покрету на окупираним совјетским територијама, при чему је Зоја Космодемјанскаја (Зоя Космодемьянская) готово митологизована.⁵ За разлику од тога, европске покрете отпора одликовало је углавном учешће малог броја жена што се подударало и са наслеђеним војним традицијама. Ове традиције су на Балкану имале своје специфичности, пре свега код устанничких покрета и отуда је

---

¹ Barbara N. Wiesinger, „Participacija žena u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945. Jedna feministička perspektiva“, *Pro Femina*, 40-41 (2005/2006): 208.

² Martin Brayley, *World War II Allied Women's Services* (London: Osprey, 2001), 52.

³ Anna Krylova, *Soviet Women in Combat. A History of Violence on the Eastern Front*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

⁴ Susanne Conze, Beate Fieseler, „Soviet Women as Comrades-in-Arms. A Blind Spot in the History of the War“, *The People's War. Responses to World War II in the Soviet Union*, Edited by Robert W. Thurston and Bernd Bonwetsch, (Chicago: University of Illinois, 2000), 212.

⁵ Lynne Attwood, *Creating the New Soviet Woman. Women's Magazines as Engineers of Female Identity, 1922–53* (New York: Palgrave Macmillan, 1999), 139.

број жена које су учествовале у покретима отпора на бившој југословенској територији, али и на подручју Грчке и Албаније, био значајно већи.⁶

У међуратном периоду, међу југословенским добровољцима у Шпанском грађанском рату било је и 14 жена које су углавном деловале као санитетско особље.⁷ Упркос тој чињеници поједине југословенске комунисткиње које су у том периоду боравиле у Москви оставиле су сећања да је постојала директива да се жене не шаљу у Шпанију.⁸

Комунистичка партија Југославије (КПЈ) је од друге половине тридесетих година почела да, у складу са политиком Народног фронта, активније ради на придобијању жена и повећању њиховог броја у партијском чланству. Пета земаљска конференција КПЈ 1940. на којој је посебно разматрано женско питање, као и пријем двеју жена у састав ЦК КПЈ сведочили су о порасту улоге жена у покрету.⁹ За разлику од 1935. године када су поједине жене сведочиле да је била „реткост да су жене биле примљене у партију“,¹⁰ о отварању, већој приступачности и повећању учешћа жена у партијским организацијама говоре и подаци да су у Београду 1941. од 500 чланова Партије 100 биле жене, а од 1500 чланова СКОЈ-а половина је била женског рода.¹¹

Наставак предратне политике КПЈ према женама, након војног слома Краљевине Југославије и окупације Србије, огледао се и у чињеници да је Спасенија Бабовић као чланица ПК КПЈ за Србију била у првој половини маја

---

⁶ Jelena Batinić, *Gender, Revolution and War. The Mobilization of Women in the Yugoslav Partisan Resistance during World War II*, Dissertation submitted to the Department of History of Stanford University, 2009, 346.

⁷ Август Лешник, „Крв и живот за слободу” - југословенски интербригадисти у Шпанији 1936–1939“, Војноисторијски гласник, 1-2 (2007): 21-50.

⁸ ИАБ, МГ- 386 (Историјски архив Београда, Збирка мемоарске грађе)

⁹ Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku* (Београд: Жене у српном, 1996), 127.

¹⁰ ИАБ, МГ-166

¹¹ Јелена Поповић, „Учешће жена Београда у Народноослободилачком покрету“, *Београд у рату и револуцији 1941–1945: зборник радова* (Београд, Историјски архив Београда, 1971) 144.

У периоду 1937–1940. дошло је до значајног пораста учешћа жена у партијској организацији, али и поред тога он се на територији Југославије кретао до 6% од укупног броја чланова, док је на територији Србије тај проценат достигао и 10%. – Чедомир Попов, „Формирање АФЖ-а 1942. Резултат става КПЈ према женском питању и последица политике стварања Народног фронта“, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 6 (1961): 24.

изабрана у новоформирану Војну комисију при ПК КПЈ за Србију, а учествовала је и у организацији саботажа, као и у организовању акције спасавања Александра Ранковића из болнице.¹² Учешће жена у борбама и могућност да оне имају руководеће улоге у условима рата, разматрани су у појединим партијским организацијама у Београду, када је покренуто и питање да ли би жена могла бити комесар. Приликом ове дискусије упркос свести да би таква појава изазвала негативну реакцију јавности, превагнуо је став да жена може бити комесар.¹³

Упркос томе, учешће жена у устаничким, народноослободилачким одредима није било планирано, већ се рачунало на мобилисање мушкараца, док је за жене било предвиђено да се баве партијским пословима и ангажују у санитету. У складу са тим, Окружни комитет КПЈ у Нишу је до августа 1941. основао четири женске санитетске групе.¹⁴ Сретен Жујовић је крајем јула изнео став да је одредима потребно придодати жене болничарке, које би становале у селима у близини одреда и служиле као пункт за прихватање у одред, набавку хране и бригу о рањеницима.¹⁵ Према извештајима Космајског одреда, овај предлог се није показао као добро решење. У овом одреду је током септембра било седам жена које су биле распоређене по четама, пошто се показало као лоша пракса да бораве у кућама по селима и дешавало се да у критичним тренуцима, посебно у случају сукоба, буду избациване из кућа и остављене без заштите. Поред тога, истицан је њихов допринос културно-просветном и санитетском раду.¹⁶

Према појединим подацима, командант Првог шумедијског одреда Милан Благојевић се противио пријему жена у одред, иако су се у њему налазиле три жене, а партизанским одредима током јула 1941. прикључила се и његова супруга. Ни Окружни комитет у Чачку није на почетку устанка био сагласан са упућивањем

---

¹² Станко Младеновић, *Спасенија Цана Бабовић*, (Београд-Крагујевац: Рад, Светлост, 1980), 164.

¹³ ИАБ, МГ-193

¹⁴ АС, Ђ-2, ПКС, 5 (Архив Србије, Централни комитет Савеза комуниста Србије 1919–1990)

¹⁵ *Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija 1941–1945* (Beograd: Komunist, 1988), 173.

¹⁶ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom I-XIV, (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1948-1973) – *Zbornik NOR-a*, I-20, 52.

жена у одреде.¹⁷ Благојевић је покушао да настави политику изоловања жена у санитарској служби. Број жена које су као борци учествовале у Космајском одреду нарастао је на 12, али је Благојевић током октобра преузимајући руковођење овим одредом, њима доделио друге задатке – четири је распоредио на санитарски рад у засебно организованом пункту, а остале упутио у Посавски одред.¹⁸ Др Јулка Мештеровић је септембра 1941. покушавала да одбије пријем сеоских девојака за болничарке изговарајући се и противљењем припадника штаба одреда.¹⁹ И у Беличком одреду је постојала тежња да се жене, упркос њиховој жељи да буду борци, ангажују у раду санитета. Петар Стамболић је током септембра 1941. неодређено извештавао да се ту десио и „сукоб жена у одреду“.²⁰

У прогласу који је Ваљевски одред средином септембра 1941. године упутио женама, оне су позиване на давање доприноса отпору, али иако је истицано да има оних које су ступиле у оружане и у редове болничарки, нагласак је стављан на упућивање мушкараца у борбене редове, док је очекивано да жене преузму бригу о кући и снабдевању. Значај прогласа, поред тога, лежао је и у томе што је у њему обећано правно изједначавање жена са мушкарцима.²¹

Пријем жена у устаничке одреде отежавало је одсуство одговарајућих упутстава по том питању. То је довело и до случајева да су партизански одреди одбијали да укључе жене у свој састав.²² Дилеме поводом пријема жена у одреде мучиле су локалне комитете током августа 1941, услед чега је Окружни комитет у Шапцу тражио упутства од Покрајинског комитета, уз истицање да већ постоји могућност да се 6-7 жена из Шапца пребаци у одред, што сведочи да је постојало интересовање у том погледу.²³ Политика која ће се водити према становништву током устанка најотвореније је дефинисана у упутствима која је ПК КПЈ за Србију издао Окружном комитету у Шапцу 20. августа. Ова упутства одликује изразита

---

¹⁷ ИАБ, МГ-18

¹⁸ *Зборник НОР-а*, I-20, 109.

¹⁹ „Зар си решила да се мучиш? Теби бар није нужда. Шта ћеш да се потуцаш од села до села, од шуме до забрана. А и другови из штаба нису за то да примамо девојке. Теби не прети опасност. Иди кући.“ – Јулка Мештеровић, *Лекарев дневник* (Београд: Војноиздавачки завод, 1968), 62.

²⁰ *Зборник НОР-а*, I-20, 90.

²¹ *Исто*, I-2, 137-139.

²² Вита Цветковић, *Освајале су право да се боре* (Београд: Вук Караџић, 1979), 17.

²³ *Зборник НОР-а*, I-1, 42.

умереност и обазривост, нарочито у погледу поступања према становништву уз наглашавање потребе избегавања радикализације борбе у класном погледу.²⁴ Овом приликом је први пут дефинисано и питање политике према женама. Иако је у почетку истакнуто да жене могу доприносити и својим деловањем у одредима „ако треба – и с пушком у руци“, ипак је предност дата потреби да се оне задрже у градовима уколико нису компромитоване и да тамо служе за одржавање везе, док је компромитоване било потребно употребити за курирску службу, неговање болесника и рањеника. Иако је у очеку наглашавано да „другарице могу одлично користити у одредима“ ипак је њихово укључивање истицано са задршком, само у нужним случајевима, док им је као најважнија улога био намењен рад у позадини.

Присуство жена у народноослободилачким одредима, упркос недовољно јасној политици, постајало је све веће. Жене су у највећој мери ангажоване на споредним пословима, пре свега на раду у санитету и кухињи, али је постепено та њихова активност прерасла у борачке дужности. У Ужицу су *Вести* донеле чланак о младим партизанкама за које је истицано не само спремност, већ доказана способност да буду болничарке и борци.²⁵ У устанку су чак и жене задужене за санитет, попут Савете Јаворине обучаване у руковању пушком, учествовале у борбама, али и у пропагандном раду и држању зборована.²⁶ Поједине жене, попут Соње Маринковић, чланице ПК КПЈ за Војводину, биле су ангажоване на организацији устанка у Банату и Бачкој.²⁷ Према исказу Вере Милетић, већи одзив устанку становништва у околини Пожаревца наступио је ангажовањем учитељског брачног пара, Вељка и Наталије Дугошевић, који су уживали ауторитет и углед у околини.²⁸ Полет устанка био је и резултат сарадње са четничким одредима са којим се партизани постепено разилазе. За мање од четири месеца, партизански

---

²⁴ АС, Ђ-21, 2 (Архив Србије, Окружни комитет КПЈ Шабац 1941–1945)

²⁵ „Посета нашим партизанкама“, *Вести*, бр. 6, 8. 10. 1941.

АС, Ђ-129 (Архив Србије, Материјали редакције *Жене Србије у НОБ*)

²⁶ *1941–1942 u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe* (Београд: Војноиздавачки завод, 1975), II, 538.

²⁷ *Зборник НОР-а*, I-2, 101.

²⁸ АС, БИА, I-20 (Архив Србије, Збирка докумената Безбедносно-информативне агенције)

одред у коме је било и 17 жена, углавном средњошколци, се скоро потпуно осуо, а крајем новембра ухваћена је и учитељица Наталија.²⁹

Развојем устанка су супротности народноослободилачког и равногорског покрета јачале и све више долазиле до изражаја нарастајући до те мере да су, на уштрб међусобног непријатељства, потиснуле свест о потреби борбе против заједничког непријатеља. Сарадња која је успостављана током августа, била је током септембра и октобра 1941. нарушена, да би почетком новембра неспоразуми са четничким снагама прерасли у отворени сукоб, у коме су међу првима страдале жене у партизанским одредима. Приликом транспорта партизанских рањеника са медицинским особљем четници су код Мионице ухватили, а потом стрељали 33 особе, укључујући 17 жена, међу којима су биле и истакнуте партијске активисткиње.³⁰ Почетком новембра, када су четници Филипа Ајдацића напали Косјерић, посебно је издвојено и убијено неколико особа које су означене као организатори устанка, међу којима су биле и две учитељице. Убиство болничарки и учитељица коришћено је у пропагандне сврхе. Народноослободилачка пропаганда је истицала да су те жене силоване и масакриране о чему су писала и ретка штампана гласила партизанских одреда у Србији 1942. године.³¹ Ова убиства су додатно оптеретила четничко-партизанске односе, а представљала су и једну од основа послератне оптужнице против Драже Михаиловића.

Сломом устанка дошло је до жртвовања и одбацивања жена из народноослободилачких одреда и њиховог враћања у Србију. Према сећању Гојка Николиша, већ приликом повлачења из Србије и пропасти Ужичке републике партизански одреди су остављали жене и упућивали их да се врате кућама, третирајући их као неку врсту „баласта“.³² Приликом повлачења партизанских одреда из Србије уз њих је ишао велики број жена, што је отежавало кретање, услед

---

²⁹ *О приступу прошлости. Пример једног историјског извора*, при. Мирослав Перишић, Боро Мајданац (Београд: Институт за новију историју Србије, 2010), 226.

³⁰ Петар Ристановић, „Ужичка република у мемоаристици“, Војноисторијски гласник, 2 (2011): 131.

³¹ Милун Раонић, „На Крушику 27. новембра 1941. године“, Ужички зборник, 10 (1981): 246.

Жена која је успела да избегне стрељање код Мионице није у послератном сведочењу спомињала силовања ухваћених жена, али је наводила да су током спровођења биле тучене и вређане. *Документа са суђења Равногорском покрету 10. јуни - 15 јули 1946. године*, приредио Миодраг Зечевић, I-III, (Београд: СУБНОР Југославије, 2001), II, 1265.

³² Gojko Nikoliš, *Korijen, stablo, pavetina. Memoari* (Zagreb: Liber, 1981), 347.

чега је одлучено да се оне врате кућама. Чак и у ситуацијама када су поједине жене одбијале да се врате, као у случају Таковског батаљона, штаб је одлучивао да им ускрати храну и на тај начин их присили на повратак, а оне упорније чак су биле искључене из састава батаљона и морале су да се крећу на одређеној раздаљини од главнине трупа.³³

Многе жене су послушале партијску директиву да се не повлаче из Србије уколико нису компромитоване, сматрајући да ће њихова делатност остати непозната властима, што су каснија хапшења демантовала.³⁴ На враћање жена вероватно је утицао и став да ће оне због свог пола бити блаже третиране, али и уверење о скором повратку и наставку устанка у Србији.³⁵ Део жена остао је у саставу партизанских јединица након повлачења и оне су углавном ушле у састав Прве и Друге пролетерске бригаде.³⁶

Жене у саставу народноослободилачких одреда страдале су и у акцијама сламања устанка, попут заробљених партизанки Посавског одреда које су немачке снаге живе спалиле у селу Шљивовици на Златибору.³⁷ Другу групу жена које су страдале током гушења устанка чиниле су оне које су учествовале у раду народноослободилачких одреда током устанка, а затим остале у Србији, углавном препуштене саме себи, па су лако пале у руке власти. Осим тога, посебну групу чиниле су жене, углавном партијски ангазоване, које су након повлачења у Санџак упућене назад у западну Србију ради настављања партијског рада. У овој групи налазиле су се Цвета Дабић, Нада Дрчалић, Милева Ђурић, Нада Вуковић, Кети Миндеровић, Дара Павловић, Ракила Котарев.³⁸ Многе жене које су се истакле својом активношћу, попут Милеве Ђурић или Цвете Дабић, чији је муж био заменик команданта Ужичког партизанског одреда, враћене су из Санџака на

---

³³ В. Цветковић, *Освајале су право...*, 43.

³⁴ ИАБ, МГ-664

³⁵ Са партизанским одредима из Црне Горе повукло се 400 жена, али је један број њих такође враћен да би радиле у позадини, иако за то није било услова.

АЈ, 141-10-383 (Архив Југославије, Антифашистички фронт жена Југославије)

³⁶ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 318.

³⁷ *Жене Србије у НОБ* (Београд: Нолит, 1975), 195.

³⁸ Milorad B. Janković, *Grupa partizanskih odreda u Zapadnoj Srbiji – zimi 1941/42. godine* (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1967), 115.

теренски рад у Ужице, где су биле врло брзо откривене.³⁹ Убрзо по повратку у Србију децембра 1941. ухваћена је и Љубица Мазинанин која се такође истакла током устанка, а чији је муж Андрија био комесар Тамнавског одреда.

И када су успевале да се спасу страдања након слома устанка, многе жене су биле изложене сталној сумњи и накнадно хапшене и задржаване, што је код њих стварало психичку напетост и осећај неизвесности. Поједине жене, попут Надежде Царевић, су и током 1943. хапшене због тога што су од септембра до новембра 1941. биле куварице и болничарке у устаничким редовима. У случају Царевићеве, хапшење је био извршено на основу сећања немачког војника заробљеног током устанка који ју је препознао и ухапсио на Теразијама.⁴⁰

Жене које су помагале партизанске одреде и учествовале у њима, услед прогона и хапшења током 1942. доживљавале су и породичне трагедије, али су упркос томе и упркос гаранција становништва да ће живети мирно, настављале своју делатност.⁴¹ Упркос прогонима, било је и случајева да су жене успевале да се врате кућама и неопажено преживе окупацију.⁴² Поједине жене су се спасле уз помоћ пријатељских и родбинских веза са представницима власти, али такви покушаји нису били увек успешни.⁴³

Иако је децембра 1941. дошло до сламања устаничког покрета, међу представницима окупатора и колаборационистичких власти владало је уверење да ће до новог успона устанка доћи на пролеће 1942. године.⁴⁴ Изложени прогонима, многи партизански одреди у Србији су уништени или су се сами распустили, а они који су опстајали били су непрестано прогоњени и уз то изложени нерасположењу становништва које се из страха од одмазди устезало да их помогне. Током 1942.

---

³⁹ Венцеслав Глишић, „Жене ужичког краја у устанку 1941. године“, Ужички зборник, 1 (1972): 195.

⁴⁰ ИАБ, Бдс, С-169 (Историјски архив Београда, VdS)

⁴¹ Јелена Николић је са мужем помагала партизане, а по слому устанка је присуствовала стрељању оца и мужа, а затим је одведена на Бањицу. Након пуштања уз гаранцију средине у којој је живела, наставила је комунистичку делатност због чега је поново ухапшена и остала на Бањици до ослобођења. ИАБ, МГ-339

⁴² Учитељица Даница Рајчевић је због болести морала да напусти одред марта 1942, успела је да дође код родитеља у Београд и да живи илегално до краја окупације. ИАБ, МГ- 102

⁴³ Због родбинских веза постојали су покушаји да се поједине, чак јавности познате комунисткиње и партизанке, попут Софије Станишић и Надежде Илић, једне од три сестре Илић, спасу страдања. АС, БИА, П-73

⁴⁴ *Зборник НОР-а*, I-1, 637.

напори власти били су усмерени на уништавање партизанских одреда у југоисточној Србији који су се дотада у великој мери самостално развијали.⁴⁵ Под околностима прогона и у овим одредима дошло је до појаве одбацивања жена. Приликом припрема за офанзиву окупационих власти, Ратко Павловић је наредио да се из Пасјачке и Видовачке чете склоне болесни, мање издржљиви и жене што је касније искоришћено за покретање питања његове одговорности за распад чета.⁴⁶ Приликом партијског саслушања Павловића и бившег команданта Пасјачке чете Војина Бајовића, они су за распад одреда, због интрига и панике, кривили партизанку Веру.

За разлику од неодлучности по питању пријема жена у одреде током устанка и њиховог одбацивања приликом његовог слома, криза партизанског покрета током 1942. утицала је на промену опште политике пријема жена у одреде. Већ у фебруару 1942. Јосип Броз је констатовао велике успехе народноослободилачког покрета када су у питању жене, сматрајући да се оне могу искористити да се код њихових мужева сузбије утицај четничке пропаганде, као и да се обезбеди помоћ одредима. У писму које је упутио Едварду Кардељу и Иви Лоли Рибару, Јосип Броз је констатовао да има више захтева жена да иду у одреде и да је решено да се оне примају не само као болничарке, већ и као борци.⁴⁷ Пријем жена у одреде као бораца оправдан је њиховим бројним захтевима, што указује да таква одлука није била само део планиране политике, већ и производ воље и избора самих жена.⁴⁸ О примени одлуке о пријему жена у одреде сведочио је и Моша Пијаде, који је у априлу 1942. јављао Титу да су омладинске чете почеле да примају жене.⁴⁹

На ранији неодлучан став у погледу пријема жена у одреде утицало је и то да ово питање није било дефинисано од стране Москве све до марта 1942. када су Совјети отпочели кампању за мобилизацију жена у Црвену армију.⁵⁰ Од пролећа 1942. у Совјетском Савезу су почеле кампање мобилизације совјетских жена, чланица Партије, од којих су многе примане у војску без прегледа и тестирања, а

---

⁴⁵ Венцеслав Глишић, Гојко Миљанић, *Руковођење народноослободилачком борбом у Србији 1941–1945* (Београд: Републички одбор СУБНОР-а Србије, Институт за савремену историју, 1995), 128.

⁴⁶ АС, Ђ-3, 26 (Архив Србије, Покрајинско повереништво КПЈ за Ниш 1942–1948)

⁴⁷ АЈ, ЦК КПЈ, 1942/82 (Архив Југославије, Савез комуниста Југославије 1919–1990)

⁴⁸ *Dokumenti centralnih organa...*, III, 391.

⁴⁹ *Isto*, IV, 300.

⁵⁰ J. Vatinić, *n.d.*, 167.

посебно су позиване жене без деце и оне које нису запослене.⁵¹ Титово одобрење да се жене примају у одреде временски се поклопило са совјетском мобилизацијом женских добровољаца у редовне војне снаге, али и са периодом кризе одреда и помањкања људства, услед чега је било и резултат прагматичности.

Након Титовог одобрења, уследио је и чланак Спасеније Бабовић објављен у *Пролетеру* за март-април 1942. у коме је критиковала „назадњачка и накарадна гледишта да жене не могу учествовати са оружјем у борби“. Насупрот томе, пропагирана је потреба да се женама омогући равноправно учешће у борби позивањем на чињеницу да су оне доказале да су „способне сносити све тешкоће партизанског ратовања као мушкарци“.⁵²

Ови ставови су дошли до изражаја и у окупираној Србији, где је у истом периоду у упутству Окружног комитета КПЈ за Пожаревац од 14. марта 1942. партијском чланству у партизанским јединицама било наглашено: „Страно је и туђе схватање појединаца да женама није место у одреду. Ако су поједине жене направиле грешке, то не значи да жена не може бити добар борац. То буржоаско и нама туђе схватање мора бити искорењено код сваког појединца, поготово кад имамо и код нас примера о херојском држању жена.“⁵³

Помоћ и учешће жена у партизанским одредима били су примећени и од стране окупационих власти. У извештају командујућег генерала и заповедника Србије октобра 1942. о устаничком покрету истицано је: „Активно учешће жена и девојака у нези болесника и рањеника као и курирској служби, уобичајено је у свим одредима.“⁵⁴

У публикацији *Жене Србије у НОБ*⁵⁵ објављене су биографије 967 жена из Србије које су означене као учеснице народноослободилачке борбе. Од ових жена укупно је 521 (53,9%) учествовала у народноослободилачким одредима. Највећи

---

⁵¹ S. Conze, V. Fieseler, *n.d.*, 213.

⁵² „Важност учешћа жена у данашњој народноослободилачкој борби“, *Пролетер*, бр. 14-15, март-април 1942.

⁵³ *Зборник НОР-а*, I-3, 141.

⁵⁴ ВА, На, 27 II-4а-41 (Војни архив, Немачка архива)

⁵⁵ Изнети подаци се односе на територију Републике Србије која се у географском погледу не поклапа са територијом окупиране Србије, али пружа основе за сагледавање степена учешћа жена у народноослободилачком покрету. Ради успешнијег поређења, поред података за целокупно подручје Србије, изнели смо и одвојене податке за територију Централне Србије, као и за подручје Војводине и Косова и Метохије.

број жена (298) прикључио се одредима током устанка 1941. Најмање жена (41) приступило је одредима током кризе 1942. године, а затим долази до пораста њиховог учешћа 1943. када у одреде ступа 112 посматраних жена. Приступање жена одредима убрзо након тога опада и током 1944. у одреде ступа 70 жена. Од 298 жена које су ступиле у народноослободилачке одреде током 1941, њих 157 се крајем исте године повукло са главнином партизанских снага, а након повлачења, 15 је враћено на територију Србије.

(Табела бр. 1)

Пристајање партизанских одреда уз све који су угрожени и који су се борили за своје животе утицало је да је овај покрет добијао подршку у крајевима са угроженим српским становништвом, где му је прилазио народ који је остајао без имовине и услед угрожене егзистенције био спреман на очајничку борбу. Под таквим околностима народноослободилачком покрету су приступале и жене које нису биле поборнице и симпатизерке комунистичке партије, али су исказивале спремност да се боре.⁵⁶ У бици на Сутјесци учествовале су 2.844 жене што према проценама представља 15% читаве партизанске борбене групације. При томе, већина ових жена (86%) била је млађа од 25 година, а њих 587 погинуло је током битке.⁵⁷ Највећи број жена чиниле су Српкиње (1.268) и Црногорке (635), од чега је са подручја Србије била 151 жена (5,3%).⁵⁸

За разлику од осталих бивших југословенских територија, велики број припадница народноослободилачког покрета у Србији чиниле су жене које су пре рата припадале комунистичком покрету. Од 967 жена чије су биографије

---

⁵⁶ Према појединим истраживањима која се у највећој мери ослањају на статистичке податке за подручје Хрватске, партизанке су углавном биле веома младе, имале су између 16 и 25 година, биле су сеоског порекла и веома слабо су познавале комунистичку идеологију. – Barbara Jancar-Webster, *Women and Revolution in Yugoslavia 1941–1945* (Denver, Colorado: Arden Press, 1990), 50.

О бројности жена у партизанским одредима сведочи и то да је само кроз Седму банијску ударну дивизију прошло 811 жена од којих је 234 погинуло. – Стана Цакула-Ницовић, *Жене борци НОР-а Седме банијске ударне дивизије 1941–1945* (Чачак: Бајић, 1999), 141.

⁵⁷ Viktor Kučan, „Sutjeska – dolina heroja. Žene borci (prvi deo)“, *Vojnoistorijski glasnik*, 3 (1988): 213.

⁵⁸ Viktor Kučan, „Sutjeska – dolina heroja. Žene borci (drugi deo)“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1 (1989): 108.

представљене у књизи *Жене Србије у НОБ*, њих 370 (38,3%) биле су пре 1941. чланице КПЈ или СКОЈ-а, а један део њих био је активан и у *Женском покрету*.

(Табела бр. 2)

Иако је на подручју Србије преовлађивало сеоско становништво, међу учесницама народноослободилачког покрета, било је готово подједнако жена са села (459) и оних из градских и варошких средина (474). Највише је било ученица, студенткиња, просветних радница и интелектуалки (337). Многе жене које су ступиле у партизанске одреде биле су пре рата ангазоване у студентском комунистичком покрету, биле су високо образоване и као такве могле су да делују пре свега на значајним пропагандним пословима. Углавном је била реч о веома младим женама, које су највећим делом рођене у периоду између 1916. и 1925. године и које су током рата углавном биле у двадесетим годинама. Младост и слична генерацијска припадност заједничко су обележје великог броја партизанки са југословенског простора.

(Табела бр. 3)

Током окупације, жене су биле ангазоване не само у народноослободилачким одредима него и у раду партијске организације, нарочито у градовима, где су учествовале у организовању и исказивању отпора. Посебно је део женске средњошколске омладине, ангазоване у скојевском апарату учествовао у прилично смелим саботажама у Београду током лета 1941. године. Храброст женског комунистичког подмлатка и спремност на акцију брзо су се испољили: у Београду су две 16-годишње средњошколке 26. јула запалиле немачки камион.⁵⁹ Девојке, углавном ученице, попут Зоре Божовић, Наде Анастасијевић, Лепе Митровић, Радмиле Јовић, учествовале су током лета 1941. у саботажама у Београду, као и у писању и растурању парола и летака.

У партијској организацији, нарочито у градовима, био је ангажован знатно већи број жена које су, услед одсуства мушкараца, али и због мање позорности полицијских власти, коришћене за партијски рад. Бројност жена у партијским организацијама била је условљена и ставом да жене треба припремати за рад и

---

⁵⁹ *Београд у рату и револуцији 1941–1945*, I-II, (Београд: Историјски архив Београда, 1984) I, 164.

руководство у партијским организацијама пошто мушкарци одлазе у одреде. Поједине анализе структуре београдске партијске организације у првим годинама окупације указују да су жене чиниле 20,5% њеног састава.⁶⁰ Постојала је тежња да жене буду присутне у свим руководећим форумима, а то настојање често није било само декларативно, већ су жене обављале сложене послове и угрожавале свој живот. У ПК КПЈ за Србију било је шест мушкараца и три жене (Спасенија Бабовић, Љубинка Милосављевић и Митра Митровић), али су оне већи део окупације провеле ван територије окупиране Србије. ПК КПЈ за Србију је руководио мрежом од 16 окружних комитета, а међу секретарима окружних комитета током окупације биле су: Лепосава Стаменковић (Лесковац), Олга Милутиновић (Краљево), Милица Павловић (Ваљево).⁶¹

По повлачењу већине партизанских снага, активност партијске организације у Србији била је отежана малим могућностима да се компромитована и угрожена лица склоне у одреде, што је довело до пораста обима хапшења чланства током 1942. и осипања организације.⁶² Илегалан рад, прогони, сталне сумње и неизвесност утицали су на настајање осетљивог психичког расположења и раздражљивости. Нервна исцрпљеност и пренапрегнутост илегалних партијских радника у градовима биле су такве да се Разуменка Петровић сећала да је „имала осећај гоњене звери“.⁶³ Немогућност да се илегалци склоне у одреде водила их је често у незнање. „Београд је био мишоловка, било је очевидно да сви морају једног дана настрадати“ – било је мишљење једне од ухапшених жена.⁶⁴ Након хапшења, и борбенији и искуснији чланови Партије у затворима су подледали притиску.⁶⁵ Признање у полицијској истрази било је чест случај упркос партијским упутствима о храбром држању пред непријатељем и неговању конспиративности. Ова појава

---

⁶⁰ Раде Ристановић, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941–1942* (Београд: Филип Вишњић, 2013), 89.

⁶¹ Венцеслав Глишић, *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941–1945*, I (Београд: Рад, 1975), 305.

⁶² Током 1942. дошло је до хапшења и провала партијске организације у низу градова (Београд, Прокупље, Ваљево, Зајечар, Краљево). – В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu...*, 333.

⁶³ ИАБ, МГ-106

⁶⁴ ИАБ, МГ-338

⁶⁵ Тежина партијског рада доприносила је да се „другови, који се у акцијама показују (као) хероји, слабо и издајнички држе пред полицијом.“ *Dokumenti centralnih organa...*, VIII, 370.

утицала је на ширење неповерења према онима који су након хапшења пуштани на слободу.⁶⁶

Стална хапшења и партијске провале нарочито су угрожавале жене на истакнутим партијским положајима, посебно у Београду. Партијска организација у Београду је трпела сталне промене, осипања и реорганизације што је требало да промени Вера Милетић као нови секретар МК од септембра 1943. О тешком стању и полицијској контроли у Београду сведочи чињеница да је Милетићева ухапшена након нешто више од месец дана боравка у граду.⁶⁷ На саслушању је Милетићева признала да су и она и њена околина били свесни опасности, али и да је истицано „да није у Београду тако страшно како се прича“, а веровало се да ће као жена имати веће могућности рада и кретања.⁶⁸

Нису опасности биле изложене само жене које су упућиване на рад у Београд, већ и оне које су због компромитованости упућиване из Београда на рад у друге градове, где су убрзо разоткриване. Тако је Јулија Дереле откривена у Прокупљу, а др Зора Илић Обрадовић у Краљеву 1942. године.⁶⁹

Жене из градова су могле да ступе у одреде углавном преко партијских веза. Поједине жене које нису биле партијски организоване покушавале су током устанка да у одреде ступе преко непроверених и несигурних веза и контаката, услед чега се догађало да буду предате у руке четничким снагама: они који су их предавали, лажно се представљајући као поборници народноослободилачког покрета, после су уцењивали њихове породице, које су се распитивале за њихову даљу судбину.⁷⁰

Жене које су након слома устанка остале у Србији, а биле су ангажоване у комунистичкој организацији, углавном су учествовале у илегалном партијском раду у градовима, али су повремено биле активне и у саставу појединих одреда.

---

⁶⁶ У бројним партијским дописима током маја и јуна 1942. понављана су упутства да се треба клонити као провокаторке и непријатеља Партије Јелене Матић-Чачанке, студенткиње и бивше чланице ОК КПЈ у Чачку. – Р. Ристановић, *н.д.*, 235.

⁶⁷ Приликом саслушања је одала велики део комунистичког чланства са којим је била у контакту. – Venceslav Glišić, *Susreti i razgovori. Prilozi za biografiju Petra Stambolića* (Београд: Службени гласник, 2010), 19.

⁶⁸ АС, БИА, I-20

⁶⁹ *Револуционарни ликови Београда* (Београд: Историјски архив Београда, 1967), I, 75.

⁷⁰ ВА, НОВЈ, 60в-5-16 (Војни архив, Народноослободилачка војска Југославије 1941–1945)

Негативан став о присуству жене у одредима задржао се у Србији и након устанка и партијских директива: командир чете у којој се налазила истакнута партијска радница Радмила Обрадовић Гојка говорио је да жена у чети доноси малер.⁷¹

Припаднице одреда често су по партијским задацима напуштале одреде и биле упућиване на партијски рад на терену, што их је излагало опасности. Вера Вребалов је из чете октобра 1943. пребачена на теренски рад као инструкторка ОК КПЈ у срезу млавском. Ухваћена је од четника почетком 1944. када је успела да отме бомбу и изврши самоубиство.⁷²

Почетком 1943. године, вести о слому немачке војске код Стаљинграда побудиле су нове наде и очекивања у Србији. У периоду јануар – март 1943. дошло је до повећања броја партизанских оружаних акција.⁷³ И поред тога првих месеци 1943. у целој Србији је у партизанским одредима било око 1.200 бораца.⁷⁴ Први шумадијски одред, обновљен током 1942. године, у почетку није у свој састав примао жене, а током марта 1943. Окружно повереништво КПЈ за Младеновац распитивало се да ли је та одлука промењена и могу ли упутити неке жене у одред, што сведочи да је постојала заинтересованост жена за ступање у одреде.⁷⁵

Од жена није захтевано да иду у партизанске одреде, већ им је омогућавано да им приступе, а у пракси је долазило до честог непоштовања таквих упутстава. Конзервативне ставове је било тешко превазићи, а Партија је морала да се бори против противљења мушких припадника одреда и тежњи да се жене потисну из борбених редова. Јавно испољене предрасуде о женама партијски органи су настојали да потискују, али и осуђују и кажњавају у најотворенијим случајевима. Искључење из Партије једног командира чете Друге јужноморавске бригаде децембра 1943. било је мотивисано и критиком његовог става да жене не могу бити добри борци нити руководиоци.⁷⁶

---

⁷¹ ИАБ, МГ-625

⁷² Vita Cvetković, *Lečenje ranjenika u Srbiji 1941–1944* (Beograd: Četvrti jul, 1978), 224.

⁷³ Према немачким подацима, убијено је 58 председника општина и спаљено 197 општинских архива. *Зборник НОР-а*, XII-3, 209.

⁷⁴ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu...*, 339.

⁷⁵ *Зборник НОР-а*, I-5, 99.

⁷⁶ *Исто*, 411.

Током августа 1943. одржано је партијско саветовање војних и политичких руководилаца партизанских одреда и батаљона из Шумадије и Западне Србије, коме су присуствовали представници Главног штаба и ПК КПЈ за Србију. Том приликом је, између осталог, истакнуто да су „борци – другарице“ пуноправне као и „борци другови“.⁷⁷ Заузимање одлучног става о пријему жена у одреде допринело је порасту њиховог учешћа у партизанским снагама у Србији током 1943. године.

Насупрот томе, избегавање децидног изјашњавања поводом пријема жена у одреде, али и настојање да се оне постепено истисну из њих, дошли су до изражаја у последњој години окупације. Колебања у политици пријема жена у одреде најбоље су изражена у извештају ПК КПЈ за Црну Гору и Боку јануара 1944. у којем је истицано да то питање уноси прилично забуне, пошто су војни одреди стали на становиште да што мање жена примају у војску, али су уз то из свог састава искључивали и жене које су ступиле у одреде на почетку устанка. Захтевајући одређенији став по овом питању, ПК КПЈ за Црну Гору је истицао да упућују жене да ступају у редове болничарки и стварају радне чете, али да саме жене то сматрају недовољним и испољавају спремност да учествују у борби.⁷⁸ У првомајском прогласу 1944. ПК СКОЈ за Србију се посебно обратио девојкама, али су поред истицања примера учешћа жена у борбама оне позване да се обучавају за болничарке и радом у позадини помажу и замењују браћу која се налазе на фронту. Окружни комитет у Лесковцу је септембра 1944. издавао упутства да се жене упућују на санитетске курсеве, а не у војне одреде.⁷⁹

Демобилизација жена вршена је од 1944. искључивањем жена из борбених редова, пошто се војска већ могла ослонити на мушке регруте и преобликовати из герилске у регуларну војску.⁸⁰ Током 1944. започело је и повлачење болничарки из борбених јединица и слање на рад у болнице или на политичке дужности. Током 1945. прављени су спискови жена које желе да иступе из војске, а затим је у августу донет Закон о демобилизацији старијих годишта обвезника, жена и хранилаца у

---

⁷⁷ Исто, 252.

⁷⁸ *Dokumenti centralnih organa ...*, XV, 31.

⁷⁹ АС, Ђ-14, 122 (Архив Србије, Окружни комитет КПЈ Лесковац 1941–1947)

⁸⁰ В. N. Wiesinger, *Rat partizanki...*, 216.

ЈНА и Морнарици по коме је ова лица, осим неопходно потребних, било потребно отпустити током наредна два месеца.⁸¹

Процењује се да је на подручју Југославије од 1941. до 1945. око 100.000 жена ступило у партизанске војне редове, а да је током рата погинуло око 25.000 и рањено око 40.000 жена.⁸² Бројност жена и њихово учешће у народноослободилачком покрету у Југославији представљају један од изузетних феномена Другог светског рата. Ову појаву приметили су и страни представници у партизанским одредима још током ратних сукоба. Већ у фебруару 1944, наредник америчке војске Валтер Бернштајн (Walter Bernstein) је објавио чланак „Партизанска војска Југославије“, у коме је посебно истицао учешће жена у партизанима, њихову заступљеност у командном кадру, као и родну равноправност у одредима.⁸³ И партизанско руководство је било свесно феномена великог учешћа жена у партизанским одредима и у дописима је указивало „на скоро историјски преокрет који се одвија међу женама, нарочито међу сељанкама“.⁸⁴

Одзив и учешће жена у народноослободилачким одредима били су велики, неочекивани и непланирани од стране комунистичког вођства. Сама могућност учешћа жена у борби представљала је преломни корак у односу на прошлост, а имала је велики значај за жене које су тиме први пут масовно стекле могућност да дају борбени допринос у ратном сукобу. Омогућавање женама да учествују у одредима проширило је регрутациону базу народноослободилачком покрету и истовремено деловало у правцу потврђивања залагања за родну једнакост. Одредима су поред тога у највећој мери приступале жене које су биле егзистенцијално угрожене, прво као чланице и симпатизерке Партије, а затим и услед терора, па је њихова борба представљала не само борбу за равноправност или комунистичку идеју, већ у првом реду врсту самоодбране. Њих је мотивисала борба за слободу, док је свест о обећаној еманципацији постојала, али није имала пресудну улогу. За многе жене пријем у одреде није био ствар избора, већ животне

---

⁸¹ ВА, НОВЈ, 7126-9-13

⁸² Ivana Pantelić, *Partizanke kao građanke. Društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945–1953* (Beograd: Evoluta, 2011), 35.

⁸³ ВА, НОВЈ, 183-3-1

⁸⁴ *Dokumenti centralnih organa ...*, VIII, 441.

угрожености, а њихова спремност да приступе одредима деловала је као пресудан чинилац њиховог учешћа. Неповерење и несклоност пријему жена у одреде дуго су опстајали упркос упорном залагању партијске организације на њиховом побијању, а преовладали су у када је превазиђен недостатак људства и створена регуларна војна снага.

Табела бр. 1

Учешће жена у народноослободилачким одредима – према подацима из публикације *Жене Србије у НОБ*

Ступиле у одред	1941.	1942.	1943.	1944.	Укупно
Централна Србија (760)	287	28	70	25	410 (42,4%)
Војводина (65)	4	10	4	2	20 (2,1%)
Косово и Метохија (142)	7	3	38	43	91 (9,4%)
УКУПНО	298	41	112	70	521
967	30,8%	4,2%	11,6%	7,2%	53,9%

Табела бр. 2

Политичка активност припадница народноослободилачког покрета пре 1941. године – према подацима из публикације *Жене Србије у НОБ*

	<i>Женски покрет</i>	КПЈ	СКОЈ
Централна Србија (760)	50	166	127
Војводина (65)	10	25	13

Косово и Метохија (142)	2	11	28
УКУПНО	62	202	168
967	6,4%	20,9%	17,4%

Табела бр. 3

Старосна структура припадница народноослободилачког покрета – према подацима из публикације *Жене Србије у НОБ*

Рођене:	Пре 1901.	1901– 1910	1911– 1915	1916– 1920	1921– 1925	1926– 1930	Нема података
Централна Србија (760)	42	64	98	133	209	24	190
Војводина (65)	1	5	13	19	21		6
Косово и Метохија (142)	9	2	4	17	62	16	32
УКУПНО	52	71	115	169	292	40	228
967	5,4%	7,3%	11,9%	17,5%	30,2%	4,1%	23,6%

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

Архив Србије

Материјали редакције *Жене Србије у НОБ*

Окружни комитет КПЈ Лесковац 1941–1947

Окружни комитет КПЈ Шабац 1941–1945

Покрајинско повереништво КПЈ за Ниш 1942–1948

Централни комитет Савеза комуниста Србије 1919–1990

Збирка докумената Безбедносно-информативне агенције

Архив Југославије

Антифашистички фронт жена Југославије

Савез комуниста Југославије 1919–1990

Историјски архив Београда

BdS

Збирка мемоарске грађе

Војни архив

Немачка архива

Народноослободилачка војска Југославије 1941–1945

Монографије, зборници и чланци

Attwood, Lynne. *Creating the New Soviet Woman. Women`s Magazines as Engineers of Female Identity, 1922–53*. New York: Palgrave Macmillan, 1999.

Batinić, Jelena. *Gender, Revolution and War. The Mobilization of Women in the Yugoslav Partisan Resistance during World War II*, Dissertation submitted to the Department of History of Stanford University, 2009.

Београд у рату и револуцији 1941–1945, I-II. Београд: Историјски архив Београда, 1984.

Božinović, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku*. Beograd: Žene u crnom, 1996.

Brayley, Martin. *World War II Allied Women`s Services*. London: Osprey, 2001.

Wiesinger, Barbara N. „Participacija žena u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945. Jedna feministička perspektiva“, *Pro Femina*, 40-41 (2005/2006): 208-225.

Глишић, Венцеслав и Миљанић, Гојко. *Руковођење народноослободилачком борбом у Србији 1941–1945*. Београд: Републички одбор СУБНОР-а Србије, Институт за савремену историју, 1995.

Глишић, Венцеслав. „Жене ужичког краја у устанку 1941. године“, *Ужички зборник*, 1 (1972): 193-210.

Глишић, Венцеслав. *Комунистичка партија Југославије у Србији 1941–1945*, I. Београд: Рад, 1975.

Glišić, Venceslav. *Susreti i razgovori. Prilozi za biografiju Petra Stambolića*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.

Документа са суђења Равногорском покрету 10. јуни - 15 јули 1946. године, приредио Миодраг Зечевић, I-III. Београд: СУБНОР Југославије, 2001.

Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija 1941–1945, Beograd 1988, I-XXIII. Beograd: Komunist, 1985-1996.

Жене Србије у НОБ. Београд: Нолит, 1975.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom I-XIV, Beograd: Vojnoistorijski institut, 1948-1973. (*Zbornik NOR-a*)

Janković, Milorad B. *Grupa partizanskih odreda u Zapadnoj Srbiji – zimi 1941/42. godine*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1967.

Jancar-Webster, Barbara. *Women and Revolution in Yugoslavia 1941–1945*. Denver, Colorado: Arden Press, 1990.

Krylova, Anna. *Soviet Women in Combat. A History of Violence on the Eastern Front*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Conze, Susanne and Fieseler, Beate „Soviet Women as Comrades-in-Arms. A Blind Spot in the History of the War“, *The People's War. Responses to World War II in the Soviet Union*, Edited by Robert W. Thurston and Bernd Bonwetsch. Chicago: University of Illinois, 2000.

Kučan, Viktor. „Sutjeska – dolina heroja. Žene borci (prvi deo)“, *Vojnoistorijski glasnik*, 3 (1988): 205-247.

Kučan, Viktor. „Sutjeska – dolina heroja. Žene borci (drugi deo)“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1 (1989): 101-160.

Лешник, Август. „Крв и живот за слободу`- југословенски интербригадисти у Шпанији 1936–1939“, *Војноисторијски гласник*, 1-2 (2007): 21-50.

Младеновић, Станко. *Спасенија Цана Бабовић*. Београд-Крагујевац: Рад, Светлост, 1980.

Мештеровић, Јулка. *Лекарев дневник*. Београд: Војноиздавачки завод, 1968.

Nikoliš, Gojko. *Korijen, stablo, ravetina. Memoari*. Zagreb: Liber, 1981.

О приступу прошлости. Пример једног историјског извора, при. Мирослав Перишић, Боро Мајданац. Београд: Институт за новију историју Србије, 2010.

Pantelić, Ivana. *Partizanke kao građanke. Društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945–1953*. Beograd: Evoluta, 2011.

Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Voјnoizdavački i novinski centar, 1992.

Попов, Чедомир. „Формирање АФЖ-а 1942. Резултат става КПЈ према женском питању и последица политике стварања Народног фронта“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 6 (1961): 9-53.

Поповић, Јелена. „Учешће жена Београда у Народноослободилачком покрету“, *Београд у рату и револуцији 1941–1945: зборник радова* (Београд, Историјски архив Београда, 1971): 143-156.

Раонић, Милун. „На Крушику 27. новембра 1941. године“, *Ужички зборник*, 10 (1981): 241-262.

Револуционарни ликови Београда. Београд: Историјски архив Београда, 1967, I.

Ристановић, Петар. „Ужичка република у мемоаристици“, *Војноисторијски гласник*, 2 (2011): 108-135.

Ристановић, Раде. *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941–1942*. Београд: Филип Вишњић, 2013.

1941–1942 и сведољенима учесника народноослободилачке борбе. Beograd: Voјnoizdavački zavod, 1975, II.

Cvetković, Vita. *Lečenje ranjenika u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Četvrti jul, 1978.

Цветковић, Вита. *Освајале су право да се боре*. Београд: Вук Караџић, 1979.

Цакула-Ницовић, Стана. *Жене борци НОР-а Седме банијске ударне дивизије 1941–1945*. Чачак: Бајић, 1999.

UDC

94:305-055.2(497.11)"1941/1944"

Ljubinka ŠKODRIĆ
Archive of Serbia

Original scientific article

Participation of Women in the National Liberation Troops in Serbia 1941-1944

Just before the WWII the communist organization in Serbia managed to attract support from a large number of women. However, the response and participation of women in the national liberation troops was significant, unexpected and surprising for the leaders of the communist movement. Unlike other parts of Yugoslavia, educated young women, who had already been involved in the communist association, joined the partisan units in Serbia. The lives of those women were threatened because of their orientation. They were motivated by the struggle for freedom, and even though awareness of the promised emancipation was present, it was not a decisive factor. A significant number of women joined the uprising in 1941, but soon after it had been crushed, the majority ended up rejected and undefended. The number of women who were willing to join the troops decreased markedly in 1942. The leaders of the partisans then began to encourage women to take part in the war, breaking the resistance towards their participation in the military. Nevertheless, the number of women among partisans continued to lessen and in 1945 a massive demobilization of women took place. Even though it was short-lived, the participation of women in the partisan units left a significant mark. The acceptance of women into the army served not only as a resource of additional manpower, but also as a confirmation of the communist movement's prewar support for gender equality.

Keywords: women, Communist movement, National liberation movement, World War II, Serbia.